

МАЪНАВИЙ ҲАЁТ

ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, ИЛМИЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ

№1, 2017

ТАБИБЛИК ТУШУНЧАСИ ВА МАДАНИЯТИ

ХУРШИД ЖУМАНАЗАРОВ,
Ўзбекистон Фанлар академияси Тарих
институтини катта илмий ходим-изланувчиси

Халқ табобати одамларнинг касбий ютуқлари, ўсимлик ва ҳайвонот оламини кузатиши ҳамда кундалик тажрибалар натижасида юзага келадиган эмпирик билимлар йиғиндиси. Шу боис, табобат аъналарини ўрганиш, ютуқларидан фойдаланиш замонавий тиббиёт вакиллари учун ҳам долзарб. Қадимий даволаш усулларига катта эътибор қаратилиши шундан¹.

Бугунги кунда табиблик тушунчаси тиббий тажрибалар ва илмлар билан ҳамроҳанг шаклланиб, соҳанинг бир бутунлигини таъминловчи омилга айланмоқда. Бу омилни тадқиқ қилишда

тиббий асарлар, табибларнинг хотира-эсдалик китоблари ҳамда этнографик тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади.

Табиб атамасининг маъноси ва тарихи борасида тарихий ва тиббий адабиётларда маълумотлар кўп. Адабиётларда «ҳаким» атамаси ҳам учрайди. «Табиб» сўзининг асоси арабча «тиб» бўлиб, «даво» маъносида ишлатилади. «Ҳаким» эса «ҳикмат» сўзидан олинган бўлиб, «донишмандлик», «донолик» маъноларида қўлланган². Араб тилида саломатликни асраш, даволаш ва дори-дармон билан боғлиқ амалиётни ифодаловчи сўз «табобат» дейилади. Сўзнинг ўзаги арабча «табба» феъли бўлиб, «даволаш» деган маънони билдиради³.

Туркий халқларда табиб маъносини англатувчи «отачи», «эмчи», «атасағун» сўзлари булган⁴. Улардан фақат «эмчи» кенг истеъмолда сақланиб қолган. Жумладан, «эмчи» қалмоқ, қорақалпоқ, қозоқ халқлари табобатида учрайди.

¹ Алляров Х. История народной медицины Средней Азии. Автореф. дис. ... докт. мед. наук. М. 1993. С. 3.

² Сейфулмулюков И. К вопросу о табибизме в Узбекистане // Медицинская мысль Узбекистана. 1928. № 9-10. С. 64.

³ Бу ҳақда батафсил қаранг: Ҳамроев М. Тиббиётми? Табобатми? // Шарқ табобати. 2009. №3.19-бет

⁴ Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит турк. Т. 1960. Т. I. 71-114-бетлар.

Халқ таобатининг ўзига хослиги шундаки, қадимда таобат билан нафақат шу соҳада махсус таълим олган шахслар, балки бошқа касбдагилар ҳам шуғулланган. Масалан, сартарош, темирчи, ошпазлар жарроҳлик, қон олиш, массаж қилиш, тиш суғуриш, хатна қилишни яхши билган. Булар халқ томонидан алоҳида эъзозланиб, «уста»⁵ деб номланган.

Табиб физика, кимё, биология, география, астрономия, минералогия, психология сингари фанлардан хабардор бўлиши лозим булган. Шунингдек, табибнинг фазилатлари, маънавий қиёфаси ва ахлоқига қўйилган талаблар ҳам борки, улар табиблик маданиятини ташкил қилади.

Абу Бакр Розий бундай деб ёзган эди: «Тиббиёт илми жуда узоқ асрлар давомида ривожланиб, такомиллашди. Бунда мингларча буюк табибларнинг хизмати бор. Шунинг учун ким уларнинг асарларини кунт билан ўқиса ва моҳиятини англаса, ўзининг қисқа умрида жуда кўп йиллар аввалги касалларни кўздан кечириб, орттирган тажрибаларига нисбатан кўпроқ нарсани билиб олиши мумкин. Чунки бир киши, ҳатто минг йил умр кўрса ҳам, ўзидан илгари ўтган олимларнинг тажрибаси билан таниш бўлмаса, фақат ўз кузатувлари билан тиббиёт илмини етарли даражада эгаллай олмайди»⁶.

Шарқда аксарият табиблар касбини давом эттиришга қизи етган, энг билимли шогирдига васият қолдирган. Таобат тарихига назар солсак, айрим табиблар энг сеvimли шогирдига бағишлаб асарлар ёзганини кўрамиз. Абу Бакр Розий бухоролик йирик олим Муҳаммад ибн Юнусни ниҳоятда ҳурмат билан тилга олади ва ўзининг кимёга оид энг йирик асарларидан иккитасини унга бағишлайди⁷.

Навоийнинг таъкидлашича, табиб «ўз фанининг моҳир билимдони бўлиши керак. У мулоим сўз ва бемор кўнглини кўтарувчи, андишали, хушфёъл бўлмоғи лозим»⁸.

Гиппократ ҳам табибнинг уч қуроли бор деб, аввало ширин сўзни тилга олган, кейин тиг ва шифобахш гиёҳларни келтирган⁹. Табибнинг муомала маданияти нафақат хасталикни енгишга, балки миждозлари кўпайишига ҳам хизмат қилади.

Таобатнинг ўзига хос томони ҳақ олиш масаласидир. Ҳақ белгилашда касалликнинг тури, даволаш муддати, табибнинг меҳнати ва беморнинг моддий аҳволи ҳисобга олинади. Аёллардан ҳақ олишда эрининг даромадига қаралган¹⁰.

Масаланинг иккинчи томони – табиб даволашда зарар етказса нима бўлади?

Машхур Хаммурапи¹¹ қонунларида табиб беморни даволаса (жарроҳлик усулида) 80 г кумуш олган, лекин одамга жароҳат етказса, ўлимига сабабчи бўлса, унинг бармоқлари кесиб ташланган. Бу борада ислом дини мукамаллиги билан ажралиб туради. Яъни, табиб беморга жароҳат етказиши ёки нотўғри даволаши катта гуноҳ ҳисобланган ҳамда унинг бўйнига катта масъулият юкланган¹². Ислом динида табибнинг мафқурасига хато қилишнинг оқибати сингдирилган.

Шогирд хатти-ҳаракатининг жавобгарлиги устознинг зиммасида деб тушунилган. Шогирдлик муддати узоқ давом этган. У камолга етгач, устоз бир қанча табибларни чақириб, ўзаро имтиҳон қилган, шундан сўнг мустақил фаолият бошлашига фотиҳа берган.

Таобатда сулолалар шаклланиб, даволаш сирлари отадан фарзандга, фарзанддан неварога ўтган, чунки бу билим улар учун тирикчилик манбаи эди¹³. Шундай бўлса-да, табиблар ўртасида тажриба алмашиш ҳамда эришган ютуқларини тақдим қилиш каби жараёнлар мавжуд булган.

Беморга сирдош бўла олиш ҳамда аниқланган маълумотларни пинҳон тутиш касб маданиятининг бир қисмидир. Шунингдек, баъзида беморга касаллиги ҳақида барча гапни очиб айтиб бўлмайди. Касб сири ана шу қоидаларга асосланади.

Ибн Сино шундай деган: «Ҳақиқий табиб ўзининг кадр-қимматини сақлаган ҳолда даволайди ва бешарм хатти-ҳаракатлардан ўзини тияди. У мана шу фикрга мойил бўлсагина кишиларни даволашга борсин. Ўз виждонини даволай олмаган киши бошқаларни даволайман деса, бундай одам энг палид одамдир»¹⁴.

Табиблар ўз халқининг расм-русуми, характери ҳамда дунёқарашини мукамал билгани ва унга риоя қилгани учун обрў қозонган.

Афсуски собиқ шўро тузуми даврида катта тарихга эга бўлган таобат аъёнлари ўз обрўсини йўқотди. Бироқ у таобатга оид қадимий китоблар, халқ орасида сақланган айрим усуллар ҳамда яширин равишда авлодларга мерос қолдирилган билимлар натижасида сақланиб қолди.

⁵ Муминова Г. Халқ таобати тарихидан // *Сиҳат-саломатлик*. 1999. № 1. 19-бет.

⁶ Қодиров А. Навоий ва тиббиёт. Т. 1991. 7-бет.

⁷ Каримов У. Неизвестное сочинение ар-Рази «Книга тайны тайн». Т. 1957. С. 29, 43.; Ўша муаллиф. Шарқшунослик институтида кимё тарихига оид манбаларни ўрганиш // *Шарқшунослик*. 1993. № 4. 49-бет.

⁸ Қодиров А. Ўша асар. 6-бет.

⁹ Жураев А. Халқ таобати. Т. 2008. 78-бет.

¹⁰ Пармонов С. Қадимги шарқ таобати // *Сиҳат-саломатлик*. Т. 1999. № 3. 23-бет.

¹¹ Хаммурапи (мил. авв. 1792– 1750)–қадимги Бобил подшоиси. Тарихда қонунлар тузувчи ҳукмдор сифатида тилга олинади. Унинг қонунлари ҳамма қатлам учун бирдек мажбурий ва қатъийлиги билан ном қозонган.

¹² Бу ҳақда батафсил: Шейх Муҳаммад Садык Муҳаммад Юсуф. Аттестация врачей в Исламе. <http://islam.uz/islam/kutibxonasaalomat/2012-12-05-06-28-01/1583-2012-12-28-13-07-16.html>

¹³ Ахмедов Р. Бухоро тиббиёти тарихи. Б. 2009. 19-бет.

¹⁴ Мираҳмедов У. Зийнат илми // *Фан ва турмуш*. 1980. № 8. 12-бет.